

NÁRODNĚ VÝZNAMNÉ FESTIVITY 19. STOLETÍ A JEJICH FOLKLORISTICKÁ DRAMATURGIE

Hannah Laudová

V řadě významných druhů festivit, které byly v 19. století účinnou formou manifestace politické a kulturní integrace českého národa, zaujal zvláštní místo osobitý typ slavností, jejichž ráz byl záměrně orientován na tradice lidové kultury. Nešlo tu ovšem o druh spontánních lidových svátků českého venkova, ale již o typ veřejných slavností velmi pečlivě úředním aparátem zemské správy organizovaných a teprve v pozdějších fázích zabezpečovaných také institucemi národně osvobozovacího hnutí. Vlastní příčinu a setrvávající snahu o folkloristickou dramaturgii těchto tzv. lidových slavností je nutné hledat v různých intencích kulturně politického života i v rozdílných zájmech jednotlivých složek české společnosti. V každém případě se však jejich realizace opírala o snadnou komunikovatelnost tohoto druhu projevů, založenou na povědomí širokých vrstev obyvatelstva o obsahových i formálních znacích lidové tradice, a to bez rozdílu, zda se k nim spontánně hlásily anebo musely být pro ně znovu získávány.

Četné kulturně historické práce již poukázaly na to, že vlastní počátky širší společenské prezentace folklórní motiviky lze ve většině evropských zemí datovat od dobového způsobu jejího uplatnění ve dvorském, pozdně renesančním a barokním „Festwerku“. Nebylo nezajímavé sledovat také jeho obdoby v Čechách, stejně jako ostatní dobové formy použití lidových motivů až k prvním veřejným lidovým slavnostem, které mají v české národní kultuře i svoji specifickou tradici.^{1/}

V tomto časově omezeném příspěvku nelze v celé plastičnosti předvést zajímavé doklady o raném pronikání folklórní motiviky do kulturního a zábavně společenského života vyšších vrstev v podobě četných „Wirt-Haus-a Bauernwirtschaften“, v „Erntefesten“ v „selských svatbách“ a „jarmarcích“ konaných ponejvíce v přírodních divadlech a v redutních sálech. Můžeme důvodně předpokládat, že tyto formy módní šlechtické zábavy, s velkou oblibou také u nás po celé 17. a 18. století pěstované, se podobaly nejen obdobným produkcím sousedního Rakouska, ale ve značné míře se také inspirovaly skvělými slavnostmi pořádanými saským kurfiřtem Augustem Silným, pokračovatelem tradice starších „inventiones“ saského dvorského „Festwerku“ a který, pravděpodobně jako první, do jedné z pozoruhodných „Bauernwirtschaften“, uspořádané v roce 1709 ve staré zámecké zahradě v Drážďanech, zapojil i kompars skutečných venkovanů z okolí. Na rozhraní 17. a 18. století totiž dochází také k přeměně způsobu využívání folklórní motiviky, který lze nejuvýstižněji vyjádřit německou pojmovou antinomií „verspielen“ — jakéhosi pohrávání si s lidovými prvky, naproti „vorspielen“ — předvádění zvyků a hudebně tanečních projevů skutečnými nositeli lidových tradic.^{2/}

Široká paleta motiviky a muzicky cenný základ české lidové hudebně taneční tradice, ale i její poměrná atraktivnost vedly patrně českou šlechtu k tomu, aby se při příležitostech návštěv některého ze vzácných hostů zaměřila především na pořádání podívaných na lid bavící se v zámeckých oborách a parcích „svými vlastními hrami, tancem a muzikou“. Stejně tak tomu bylo při vítacích ovacích majorátních pánů na jejich sídla, organizovaných zámeckým úřednictvem, při průjezdech příslušníků panovnických rodin českými kraji a při dalších událostech. Přestože šlo o veselice spíše přikázané než o „pozvání“ venkovanů na zábavu, vzácné ikonografické dokumenty ukazují, že mohly mít i značně spontánní ráz. Z celé řady těchto veselic uveďme alespoň vítání Prokopa Vojtěcha Černína, vladaře domu jindřichohradeckého a jeho manželky v roce 1719 a opakované v roce 1746. Na louce za zámek se odbývala nejen lidová veselice při dudách a houslích, rozsáhlá přehlídka pěti kompanií panských řemeslníků s rázovitými insigniemi jednotlivých profesí, ale po celé trase příjezdu na panství bylo postaveno několik slavobrán, z nichž nejvíce upoutala pozornost slavobrána natřená barvou selského domu a ověšená hospodářským nářadím mistrné práce. Na dvou výstupcích byli zobrazeni sedláci v krojích držící v jedné ruce len a v druhé šátek; namísto patrona sv. Isidora stál uprostřed brány stařec bílých vlasů s motykou na dlouhé násadě v ruce, který svou mimezi provedl tak dokonale, že pan vladař si šel na něj sáhnout, zda je to socha či živý člověk.^{3/} Vzácný ikonografický doklad o obdobné slavnosti uspořádané asi kolem roku 1790 se zachoval na nástěnné malbě chodby velkomeziříčského zámku, která zpodobňuje lidovou veselici v zámecké oboře uspořádanou na počest narozenin dědice lichtenštejnského panství. Pozoruhodným způsobem zachycuje nejen regionální charakter lidových tanců, ale i celé prostředí příznačné pro pořádání těchto veselic.^{4/}

Uvedené způsoby předvádění projevů vesničanů tvořily teprve počáteční stupeň vývoje skutečných veřejných lidových slavností celonárodního významu, které byly poprvé realizovány v souvislosti s korunovačními slavnostmi z konce 18. a z první třetiny 19. století. Pro posouzení jejich historické úlohy i kulturního útvaru bylo důležité se pokusit vysledovat, do jaké míry koncepce těchto slavností odpovídala fysiokratickému osvícenskému ideálu „protisvěta“ anebo byla-li již dokonale přizpůsobena tehdejšími představám konzervativní české šlechty o jejich úloze v rámci manifestace zemského vlastenectví. Velmi poučný je v tomto směru návrh hraběte Chotka na pojetí lidové slavnosti, nové době odpovídající. Výrazně upozorňuje, že skutečná lidová slavnost musí obsahovat nejen tradiční korunovační privilegia širokých vrstev obyvatelstva na tomto slavnostním aktu, ale musí být důsledně chápána jako svědectví o svobodném rozvoji života lidových vrstev města i venkova. Vcelku je ovšem Chotkův návrh exemplárním příkladem státní diplomacie a v mnoha zabezpečovacích opatřeních vzorem úřednické obezřetnosti.^{5/}

První korunovační „lidová slavnost“ z roku 1792, v propozicích nazývaná ještě v duchu starší terminologie „Wirtschaften“ také dožínková slavnost anebo

lidový trh, byla již však výslovně proklamována jako slavnost „pro samotný lid“. Tvořila závěr okázalého korunovačního průvodu, který směřoval do zvláště vybudovaného areálu na ovenecké louce, kde bylo pro tanec venkovanů zřízeno 24 „povýšených placů“ a v okolí rozmístěných zábavních atrakcí. Jádro korunovačního průvodu ovšem tvořily honosné ekvipáže hostů a přední šlechty a zejména alegorické scény na vozech symbolizující Františka I, například v postavě římského Tita — jakožto prozřetelného panovníka spořádaného státu, „který dnem i nocí chrání svůj lid před zmatkem a násilnostmi revoluce“. Dramaturgie určující podíl lidu na tomto průvodu se soustředila jednak na „růžovou slavnost“ vypravenou k počtě nové královny, která vlastnoručně významenala vybrané svatební páry vedené hlavní družičkou vítající ji českým vínem, a na „sedlské ožinky“, při nichž organizovaně defilovali s atributy zemědělské práce venkované, kteří se „významně podílejí na zajištění výživy národa“, ale i další pracující „vyrábějící prvé a všeobecně nutné potřeby k životu a jsou hlavním zdrojem blahobytu země“.^{6/} Tato část průvodu měla tedy vyznít jako oslava dobrých mravů a ctností, při nichž by vynikla jednotná vůle národa zachovat legální vztahy české koruny k habsburskému rodu a víru v přednosti absolutistického státu. Tehdejší forma slavností se ovšem inspirovala obdobnými promonarchistickými „Volksfesty“ konanými i v jiných evropských zemích.

Podrobná analýza dokumentů k pražské „růžové slavnosti“ a k slavnosti „dožínek“ odhalila především průkazné změny v tehdejší sociální taktice vůči lidovým, hlavně venkovským vrstvám, ale i snahy sladit reprezentaci venkovanů se zbytky pompézních prvků ceremoniální etikety a dosavadního přepychového životního stylu vyšší společnosti, které byly v přímém rozporu s ideami a formami osvícenské osvěty.^{7/} Do jejího rámce patřily i tendence pořádat lidové slavnosti a podporovat zachování těch přirozených lidových, hospodářsky motivovaných zvyků, které mířily k pokroku hospodářské produktivity. Proto se tu námět dožínek objevil nejen jako tradičně osvědčený motiv starých „invencí“, ale již jako symbol sloužící k povzbuzení pracovní vášně a svým patriarchálním rázem předstírající etickou hodnotu jednotného vztahu tehdejší společnosti. Že se tato manifestace dorozumění všech lidových vrstev docela nepodařila, dokázalo i pokažené pohoštění širšího výběru pozvaných na lidovou slavnost v Bubenči, při němž došlo k půtkám mezi venkovany a Pražany.^{8/} Přesto však tato lidová slavnost zanechala ohromný dojem v širokých vrstvách národa. Byla pozoruhodná zejména tím, že poprvé shromáždila k veřejné účasti neobvyklý počet venkovanů do hlavního města a tím zprostředkovala jejich setkání s pražskými lidovými vrstvami. Historicky významný byl i způsob speciální organizace výběrem delegátů ze všech českých krajů prostřednictvím stavovského a vrchnostenského ústředního aparátu.

Sláva i strategický význam slavnosti z roku 1792 setrvaly v paměti až do začátku 30. let 19. století a jejich osvědčených forem bylo také nadále hojně využíváno k feudálně patrimoniální, ale i k občanské a osobní národní reprezenta-

ci. Příkladem jednoho typu těchto slavností může být dokonale prokomponovaná lidová slavnost v jičínském „libosadě“, připravená skvělým hostitelem, hrabětem Trauttmansdorffem pro důležitou schůzku tří vladařů protinapoleonské koalice v roce 1813. V rozlehlé oboře se tehdy odbývaly rafinovaně rozmístěné nejrůznější scény ze života a práce venkovského lidu, které si nezapadaly s divadelními inscenacemi, včetně předvedených nacvičených tanců čtyřiceti páry venkovanů. Druhým typem takové slavnosti byla jakási „svatba na svatbě“ — veselice a skutečná selská svatba zahrnutá do svatební slavnosti při sňatku neteře knížete Rudolfa Colloredo-Mansfelda s princem Thurn Taxisem v roce 1815 na císařské louce u Dobříše. Třetím druhem vítacích ovací byly zase havířské „tahy“, scény z výlovu třeboňských „pěšáků“ anebo slavnost chmelařů v Žatci předváděná při cestě příští královské dvojice v roce 1833 po Čechách a doplněná divadelně aranžovaným tancem bíle oděných dívek s girlandami. Ovšem i k oslavě svatby Františka Palackého v Předslavicích v roce 1827 byly zvoleny dožínky.^{9/}

Zvláštní kapitolu historie lidových městských slavností tvoří pražské tradiční lidové slavnosti „fidlovačka“ a „slamník“ a další drobné slavnosti, které sice zapadají do rámce dějin společenského života tohoto období, ale reprezentují události jiného řádu.^{10/}

Systém organizace veřejných lidových slavností z roku 1792 vytvořil, spolu s další významnou akcí, guberniálním sběrem hudební lidové tradice, důležitý precedens k následující velkolepé lidové slavnosti uspořádané zemskou šlechtou k poslední korunovaci na českého krále v roce 1836 v Praze a v Brně. Obě zemská gubernia jim věnovala neobvyklou pozornost, neboť tato akce byla také jedinečnou příležitostí, jak prokázat národní prestiž hospodářské reprezentace české šlechty. Nezvyklá aktivita venkovského obyvatelstva, jeho rostoucí sebevědomí a předešlé zkušenosti v reprezentaci prostřednictvím vlastní kultury však daleko přesáhly především účel manifestace zemského vlastenectví šlechty a jejích státoprávních nároků.

Lišily se také názory na smysl obou slavností českých a moravských stavů. Zatímco se moravské stavy soustředily při lidové slavnosti v Lužánkách, ani ne tak na ukázání národní, ale „kmenové“ osobitosti moravských krojů a tanců a slavnost uspořádaly odděleně od hospodářské výstavy, pražská slavnost na Invalidovně měla již svou propracovanou dramaturgii k oběma rovinám prosperity národního života. Vedle rozsáhlé veselice a jejích atrakcí, které měly uspokojit hlavně městské obyvatelstvo, byl uspořádán zvláštní průvod pečlivě odborně vybraných ukázek svatebních zvyků a průvodů ze všech českých krajů. Podstatnou část však tvořily vedle dožínkových průvodů atraktivní parky alegorických vozů provázených dělníky příslušných profesí, které měly být svědectvím o úspěšném manufakturním a továrním podnikání na jednotlivých panstvích a v krajských městech.^{11/}

Obsáhlé údaje o této události, zachované v archivované korespondenci gubernií s kraji, mají hodnotu etnografického pramene. Mohly poukázat také

na to, že namnoze již šlo o rekonstruované projevy starších lidových tradic a částečně o určitou příležitostnou stylizaci zvyků, podřízenou celkové dramaturgii průvodu. Bylo například požadováno předvádět jen určitý výsek svatebního obřadu a zatímco v roce 1792 byl průvod svateb ohrožen tím, že fiktivně sestavené svatební páry odmítaly účast^{12/}, tentokrát se mnohé již dělo „jako“, a to se souhlasem lidových interpretů. Především se zlepšovaly kroje a jednotně se stylizovaly kostýmy pro alegorické průvody. Příznačná byla metoda přípravy na vystoupení vesničanů, která odporovala dosavadnímu způsobu folklórního tradování. Na jednotlivých panstvích a v krajských městech se konala řada předběžných přehlídek, doslovných generálek a nácviků lidových tanců a zkoušek muzikantů. Tedy již v této době je možné hovořit o scénicky folklorizačních tendencích, které založily pozdější tradici způsobů reinterpretační folklorní motiviky.

Národní obrození jako kulturní typ je naplněno tolika divergujícími skutečnostmi, že na rozdíl od velkého ohlasu a skutečného významu těchto slavností pro lidové vrstvy národa nevěnovaly jim tehdejší vůdčí osobnosti progresivní obrozenské generace valnou pozornost. Je sice přirozené, že jejich zájem byl soustředěn především na dobudování hlavních stánků národní vědy a kultury a na probuzenskou funkci českého divadla. Je však také víceméně jasné, že tehdy již autentické projevy lidové kultury ztrácely své glorifikované postavení v národním programu, neboť mezitím vznikaly i jiné formy jejího traktování a požadavky dalších způsobů kulturního vyžití, které více odpovídaly národně exponované reprezentaci měšťanstva. To ovšem neznamená, že lidová kultura ztratila svou platnost a působnost na široké vrstvy národa. Zákonitě se její projevy nadále vynořují po celé 19. století v národně manifestační funkci ve všech obdobích zápasu o přiznání politické, hospodářské a kulturní autonomie českých zemí.

Lidová motivika jako znak národnosti měla hned v následujícím předběžnovém období a v revolučních letech 1848—9 důležitou úlohu. S velkým nadšením se ve 40. letech opět pořádaly „selské svatby“ a selské tance v národních krojích na vlasteneckých bálech, průvody v národních krojích byly součástí důležitých politických akcí, slovanským sjezdem počínaje a průvodem spolku „Concordia“, který zařadil do svého průvodu i masopustní motivy, konče. S velkou folklórní slavností byla spojena oslava zahájení železniční dráhy z Olomouce do Prahy v roce 1845. V kontextu s dalším vývojem politického dění je pochopitelný i význam tak anachronické akce, jakou byla například oslava 50. výročí poslední korunovace na českého krále konaná v roce 1886 ve Dvoře Králové, připravená ve věrné kopii krajské delegace na slavnost v roce 1836. V zájmu pravdivé charakteristiky těchto projevů je příhodné poznamenat, že se tu objevila jakási obdoba starého „verspielen“ s lidovou motivikou, tentokrát ovšem ve prospěch manifestace národní příslušnosti.

Opakem této formální setrvačnosti tradic jsou však případy adaptace lidových motivů, které je možné považovat již za inovace v pravém slova smyslu.

Patřily k nim folklórně motivované slavnosti zrušení roboty a vyhlášení konstituce, prováděné po celých Čechách s velkou invencí v revolučních letech 1848—1849. Hlavním námětem bylo souzení a pochovávání robotních symbolů po způsobu starých masopustních her. Na jejich protestní formu navázaly i pseudofolklórní slavnosti spojované s meetingy z konce 60. a ze začátků 70. let. Názorným příkladem byl „Tábor aneb rolnické dožínky“ v Mlázovicích v roce 1868, které byly jen zastíracím manévrem politické manifestace.^{13/}

Neobvykle stoupala autorita selských banderíí, která sehrála obzvláště vynikající roli při slavnostním kladení základního kamene k Národnímu divadlu. Jak známo, zvláštní pozornost tehdy upoutal pokus kolínského banderia o jakousi politickou satiru na „Bohemii“, hlavní to tribunu konstitučního centralismu. Již po celé trase cesty kamenů, které svými pojmenováními v krajích symbolizovaly legendární lokality české historie, se lpělo na tradičních způsobech dopravy /po vorech, formanskými vozy/ a na slavnostním vyprovázení krojovanými korpusy. Také závěrečná lidová slavnost na Letné, zachycená v Barvitiově zobrazení, v mnohém připomněla slavnost z roku 1836.

Nepominuly ani vžitě revokace tradic lidové kultury ve společenském životě tehdejší doby. Některé z nich byly myšleny zcela vážně — například „plzeňská svatba“, uspořádaná v roce 1870 při vlasteneckém výletě České umělecké besedy do Všenor s pietní snahou o přesnou kopii zvyku zapsaného v roce 1850. Mnohem nepřehlednější a degenerujícímu vkusu propadající byly bujné parodické mimeze folklórní motiviky na četných šibřinkách a maškarních bálech, s oblibou uváděné v poslední třetině 19. století. Od nich se však odlišovaly způsoby prezentace lidových tradic využívané v sokolských akcích. K velkému oživení zájmu o celospolečenskou platnost lidové tradice došlo při přípravách a při realizaci velké Národopisné výstavy československé v roce 1895, která byla také poslední manifestačně programovanou lidovou slavností 19. století. Bylo tu opět provedeno 21 lidových svateb, 12 dožínek a 11 královniček, /patřících k určité moravské inscenační specialitě/. Tento omezený výběr motiviky je jen dalším důkazem toho, že pro folkloristickou dramaturgii národopisných slavností bylo nejvýhodnější užít motivů, které již povahou svého žánru skýtaly nejlepší možnost veřejné prezentace v procesionálním provedení a v určité dávce dramatických prvků, vhodných k předvádění. Jednou započatá tradice tedy pokračovala dále. Na druhé straně to byly ovšem právě typy lidových slavností 19. století, které folklórní motivice zajistily tradičně zafixovanou národní znakovost.

Poznámky

^{1/} Srov. edici transkribovaných archívních materiálů a souhrnnou studii in: H. Laudová, Dokumenty o lidové slavnosti z roku 1836 konané při příležitosti poslední korunovace v Praze. Etnografie národního obrození 1, Národopisná knižnice 15, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha,

- 1975; táž, Dokumenty o lidové slavnosti pořádané 20. srpna 1836 v Brně při příležitosti poslední korunovace na českého krále. Etnografie národního obrození 3, Nk 22, tamtéž, 1978; táž, Lidové slavnosti — jejich formy a funkce v jednotlivých obdobích národního obrození. Etnografie národního obrození 4, Nk 29, Praha 1978. Uvedené tituly jsou součástí přípravné práce pro syntetickou studii Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV „Lidová kultura v národním obrození“
- ^{2/} Friedr. Sieber, Volk und volkstümliche Motive im Festwerk des Baroks. Dargestellt an Dresdner Bildquellen. Berlin, Akademie-Verlag, 1960. Srov. další literaturu citovanou ve studiích uvedených v pozn. č. 1.
- ^{3/} Zápis důchodního Václava Ročka v „Pamětnici“. Zámecký archiv, Jindřichův Hradec; Fr. Teplý, Zábavy panské z doby rokoka. Čsl. zemědělec, 1927, č. 37, s. 566 n.
- ^{4/} Identifikace události in: Jos. Dufek, Naše Horácko jindy a nyní, 1893, s. 327, 199—201; Vlastivěda Moravská, Velkomeziříčský okres. Brno, 1907, s. 72—73 a další literatura.
- ^{5/} Církulární nařízení císařského královského českého zemského presidia ze 14. 6. 1836. SÚA PG 18/9 1836—1840, N. 4568. Srov. s „Nota“ hraběte Kinského, realizátora slavnosti z r. 1792, SÚA, PG 19c 1791—92, N 35/1/3.
- ^{6/} J. Schönfeld, Die Königskrönung in Prag im Jahre 1792. Prag, 1792.
- ^{7/} Tamtéž: popis nákladných módních úprav paláců, zřizování zahradních divadelních scén opatřených velkolepou technikou mašinerií a iluminací, které spíše svědčily o okázalém bohatství než o „odrazu mírného lesku“ vyzařujícího od „trůnu urozené prostoty panovníka“. Srov. W. A. Gerle, Miniaturgemälde aus der Länder und Völkerkunde . . . Böhmen III, s. 149.
- ^{8/} J. Jeník z Bratřic, Bohemia V, s. 414—418: „Poslechněte mládenci . . .“, pamflet na tyto „lidské hody“, tehdy kolující.
- ^{9/} Cit. souhrnná studie in: Národní obrození 4. Charakter holdovacích forem zachycuje pamětní publikace 81 litografií „Denkbuch über die Anwesenheit J. K. K. M. Franz I. und Caroline Auguste in Böhmen im Jahre 1833. Prag, 1836, která je důležitým soudobým pramenem.
- ^{10/} Celkové pojednání o pražských lidových slavnostech viz in: Etnografie dělnictva 7, Národopisná knihovna 17, Ústav pro etnografii a folkloristiku ČSAV, Praha, 1976. H. Laudová, Pražské tradiční lidové slavnosti a zábavy; Jar. Scheuflerová, Slamník a Fidlovačka v dobových zprávách periodického tisku druhé poloviny 19. století.
- ^{11/} Z berounského kraje byly například vypraveny: vůz střihaček ovcí a hřebíkářská dílna z hořovického panství, ze zbraslavského panství vůz košíkářek, z boleslavského kraje vůz bavlněné výroby ze zákupské c. k. privátní Leitenbergovy továrny, vozy sklářské výroby z Hodkovic aj.
- ^{12/} J. H. Beschreibung des Aernte — und Rosenfestes . . . Prag, 1792, s. 65—66: „Prohlášení nevěst a ženichů“ ze 16 českých krajů. Orig. SÚA, PG No 1496 z 12. 8. 1792: Bydžovský kraj — Elisabeth Paličková a Eliáš Jakob z Bukovice — E. P. „má jiného milého, ale vezme si Eliase, protože tu je a bojí se pronásledování úřadů. Eliáš jí tím hrozil, že způsobí, aby její bratr byl odveden na vojnu . . .“.
- ¹³ „Kniha pamětní Františka Hrádky“ — Městský národní výbor v Mlázovicích a materiály v osobních archívu doc. Fr. Kutnara.

Originální soudobá vyobrazení průvodů z r. 1836 jsou uložena v archívu Národopisného odd. Národního muzea v Praze.